NƏRİMAN NƏRİMANOV - 150

Bütöv Şərqə məxsus şəxsiyyət

Böyük dövlət və ictimai siyasi xadim, görkəmli yazıçı, dramaturq, bütün şüurlu həyatını doğma xalqının azadlığı uğrunda mübarizəyə həsr etmiş Nəriman Nərimanov olduqca enişli-yoxuşlu, olduqca çətin, əzablı, sözün həqiqi mənasında, siyasi vuruşlarla dolu bir həyat yaşamışdır.

Bu böyük şəxsiyyətin keçdiyi ömür yolunu diqqətlə izləyəndə hər insana, mən deyərdim, hətta, hər dahiyə müəssər olmamış qətiyyət, mübarizlik, sonsuz cəsarət və dözümlülük, çarpışdığı ideya uğrunda geri çəkilməmək, qarşısında dayanan sal qayaya da meydan oxumaq, cəhdicidayə girmək, siyasi qılınc oynatmaq, dönməz prinsipiallıq cəhətləri bariz şəkildə görünür. Tarixi şəxsiyyət olmaq, tarixdə əbədi yaşamaq demə asan məsələ deyilmiş. Bütün bunları isə Nəriman Nərimanov bütün varlığından, canından da çox istədiyi doğma xalqı - Azərbaycan xalqı üçün etmişdir.

Vaxtilə "Nəriman Nərimanov xalqçıdır" deyənlər zərrə qədər də yanılmamışdılar. Ancaq həmən şəxslər unudurdular ki, öz xalqını, öz yurdunu sevmədən dünyanı, bəşəriyyəti sevmək olmaz...

Bir həqiqət də budur ki: Nəriman Nərimanov heç cür siyasi burulğanlara, tufanlara (siyasət həmfirlərinin, cığırdaşlarının vəfasız, dönük çıxmaları, deyə bilərik) baş əymədi, polad təki sınmaz oldu. O, belə yaşadı, belə tanındı. Ona naxələf çıxanlar oldusa da, xalq onu sevdi, ona arxalandı, onu unutmadı.

Nəriman Nəcəf oğlu Nərimanov 1870-ci il aprelin 14-də Tiflis şəhərində azərbaycanlıların yaşadığı məhəllədə dünyaya göz açmışdır. Atası Kərbəlayi Nəcəf dövrünün tanınmış ziyalısı, maarifpərvər şəxs idi. Anası Həlimə xanım evdar qadın olsa da, mehriban, xoşxasiyyət, xeyirxah bir qadın idi.

N.Nərimanov 1882-ci ildə Qori seminariyasına daxil olmuş, 1890-cı ildə seminariyanı bitirir. Gənc Nərimanın arzusu ali təhsil almaq idi. Ancaq atasının ölümü, böyük bir ailənin dolandırılması onun çiyinlərinə düşür. Bunun üçün o, Qori seminariyasını bitirdiyi il, yəni 1890-cı ildə Tiflis quberniyası Borçalı qəzasının Qızıl Hacılı kəndinə müəllim işləmək üçün təyinat alır.

O dövr olduqca təlatümlü, xalqların oyanışı, fəhlə sinfinin öz buxovlarını qırmaq üçün mübarizələrə atıldıqları dövr: Avropada başlayan kommunizm ideyaları Rusiyaya və onun ucqarlarından olan Qafqaza da gəlib çatmışdı. Burada da ziyalı gənclər kommunizm "kabusu"nun təsiri altına düşür, yeni yaranan siyasi təşkilatlara cəlb olunur, milli oyanışda iştirak etməyə çalışırdılar. Zamanın lokomotivi sürətlə hərəkət etdikcə dünya bütün sahələrdə - iqtisadi, siyasi, mənəvi, milli təfəkkürdə tarixdə görünməmiş dinamika yaradırdı.

Belə bir vaxtda, çox erkən yaşlarından öz millətini, xalqını ürəkdən sevən gənc Nərimanın qarşısında, sonralar özünün dediyi kimi: "Müsəlman kütlələrinin (bütün Şərqin - M.Q.) müstəsna avamlığı və geriliyi, öz ədəbi və ictimai işimlə bu kütlələri oyadıb, inqilaba hazırlamaq vəzifəsini mənim qarşıma qoyur".

Bu məqsədlə də o, 1891-ci ildə Bakıya gəlir. O vaxt, yəni XIX əsrin sonlarında Neft Bakısı geniş tərəqqi edir, böyüyür, neft qoxusu yaxından-uzaqdan bura sərmayəçiləri gətirdiyi kimi, həm də ucuz işçi qüvvəsini - fəhlə muzdur gətirirdi. Bunlar isə yaxın bir vaxtda Bakını inqiballar, siyasi görüşlər, yeni marksist partiyalarının yaranacağı şəhərə çevirəcəkdi. Başdan-ayağa milli tribuna olan Nərimana belə məkan lazım idi. Bu məkanda yeni ideyalarla, təzə fikir və istəklərə malik bir azərbaycanlı cavan başa düşürdü və görürdü ki, onun mənsub olduğu xalq hələ yeni təfəkkürə görə çox geridir. Məmləkətdə fanatizm, xurafat olduqca istedadlı xalqın əl-qolunu bağlayır, şüurunu dirçəltməyə imkan vermir. Deməli, ən əvvəl dahi Mirzə Fətəli Axudzadənin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun maarifçilik ənənələrini yeni dövrə, zamana uyğun şəkildə geniş və hərtərəfli, cəsarətli iş görmək lazım idi. İlkin olaraq xalqın bəsarət gözünü açmaq, zamanın, əsrin dindirdiyi məsələlərdən xalqın hali olmağına səy göstərmək lazım idi.

Bununçun, 1894-cü ildə Bakıda müsəlman kütlələr üçün ilk xalq qiraətxanası təşkil etmiş, Şərq və Qərb ölkələrindən bura üçün qəzet, curnal, kitablar, ədəbiyyat almışdır. Az bir vaxtda bu qiraətxana müsəlmanların ən çox üz tutduqları məkan olmuşdur. Bütün bunları N.Nərimanov öz hesabına görürdü. Bu bir həqiqətdir ki, bu işlər o dövr üçün böyük milli hadisə idi. Elə bu dövrdə də o, bədii yaradıcılığa başlayır. Onun bədii əsərlərində dövrün ictimai problemləri öz əksini tapırdı. Onun bu illərdə yazdığı "Nadanlıq" (1894), "Şamdan bəy" (1895, "Nadir şah" (1899), "Bahadır və Sona" (1896-1908) kimi əsərləri böyük Mirzə Fətəlinin xəlqilik və müasirlik prinsiplərinin davamı idi desək, heç də yanılmarıq.

Onun, o dövr Bakı həyatı olduqca dolğun və hərtərəfli olmuşdur. Belə ki, bədii əsərlərlə bərabər zamanın nəbzini tuta bilən publisistik məqalələr yazmış, N.B.Qoqolun "Müfəttiş" komediyasını dilimizə tərcümə etmişdir. Bunlarla kifayətlənməyən N.Nərimanov Azərbaycan və rus dillərini öyrənənlər üçün dərs vəsaitləri də hazırlayırdı.

Burada bir məsələni qeyd etməyə bilmərəm: N.Nərimanovun ilk bədii, publisistik və tərcümə əsərlərinin dili sadə, mənalı, təmiz Azərbaycan dilidir. Bu isə milliliyin, xəlqiliyin bariz timsalıdır. O vaxt Nərimanovla çiyin-çiyinə çalışan, yazan insanların - xüsusən ziyalıların dili qəliz, Osmanlı ləhcəsində yazıldığından xalq kütləleri onların yazdıqlarından bir şey anlaya bilmirdilər...

Əsil xalq adamı olan N.Nərimanov isə ömrünün sonuna kimi təmiz Azərbaycan dilində yazdı, yaratdı...

N.Nərimanov 1900-ci ildə Azərbaycanın heç vaxt yaddan çıxmaz - xeyirxah insanı, böyük zəhməti hesabına mal-dövlət sahibi olmuş, təkcə öz doğma xalqının deyil, Azərbaycanda və onun uzaqlarında yaşayan müsəlmanların və həm də qeyri-müsəlman insanların missioneri Hacı Zeynalabdin Tağıyev haqqında dəyərli kitab yazır. Öz əsərində N.Nərimanov möhtərəm Hacını hamıya nümunə göstərərək yazırdı: "Yaxşılıq insanın sərvətlərindən biridir. Ancaq bu sifətə tövr-bətövr mənalar verib anlayıblar. Məsələn: bir nəfər... çox çörəklidir, yəni evinə qonaq gələndə canu-dil ilə qulluq etməyə hazırdır... Bu şəxsə "yaxşı" deyirlər... Gecə və gündüz çalışıb dövlət qazanır ki... öləndən sonra övladı üçün çoxlu dövlət qoysun - buna deyərlər "yaxşı" adam idi... və nəinki dövlətli şəxs dövlətliyə yaxşılıq edir - onlar da bir-birinə "yaxşı" deyirlər... Gərək yuxarıda zikr olunan şəxslərin "yaxşılıqları" onlar üçün xudavəndli - aləmin safpakına tanımağa, yəni ona yavuq olmağa yol açırmı? Xeyir... Çox az vaxtdan sonra bunların adları nəinki qeyrilərinin və hətta öz övladlarının dillərinə zikr olunmur, çünki həmin şəxslər öz həyatlarında yaxşılıq etmişdilər, ancaq öz nəfsləri xoş olmaqdan ötrü".

Sonra böyük ədib yazırdı: "Hərgah bu biçarələr həyatlarında öz yaxşılıqlarını camaatə, millətə, dinə sərt etsəydilər, əlbəttə öləndən sonra onların adları camaatin, millətin və dindarların qəlblərində kök salıb bağı qalardı"... İnsanın xoşbəxtliyi onun həyatından sonra ismi hörmət ilə dillərə zikr olmaqdadır. Bu mərtəbəyə çatmaqdan ötrü fədakarlıq lazımdır..."

Sonra da müəllif əsas mətləbə belə başlayırdı:

"...Bu zati-möhtərəmlər hər əsrdə olublar, vardırlar və olacaqlar. Ümum-xeyirdən ötəri bu əsri-barizda insafımız rəva görmür ki, cənab Zeynalabdin Tağıyevi nəzərimizdən keçirtməyək, ta gələcəkdə millətin balaları bu cənabın millətə qeyrətini, vətənə məhəbbətini, insana himmətini və əhəmiyyətini, tarixdə oxuyub gözləri "rövşən və qəlbləri şad olsun".

Ötən əsrin əvvəlində N.Nərimanov Hacı Zeynalabdin haqqında yazanda yəqin ki, bu kitabın təsiredici gücünü görmək istəyirdi. Bu yazı ilə əlib, başqalarının da Hacıdan ibrət götürmələrini, xalq, milli, Vətən üçün nəsə etmələrini arzulayırdı. Yeri gəlmişkən onu da deyək ki, Hacının xeyirxahlığını N.Nərimanov da görmüşdü. Belə ki, N.Nərimanov 1902-ci ilin may-iyun aylarında ekstern qaydası ilə gimnaziyanı qurtarmaq haqqında kamal attestatı almış və həmin ildə Odessadakı Novorossiya Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olmuşdur.

Bir çox xaricdə oxuyan tələbələr kimi Nərimanovun təhsil xərcini də H.Z.Tağıyev ödəmişdir. O da bütün ömrüboyu Hacının bu yaxşılığını unutmamışdır. N.Nərimanov 1920-ci ildə Azərbaycan SSR-də XKS-nin sədri olarkən Hacını bütün vasitələrlə qorumağa çalışmışdır. Hacının qızı Sara xanım 1992-ci ildə bu sətirlərin müəllifinə danışırdı ki, nə qədər N.Nərimanov Azərbaycandaydı bizə dəyib-dolaşan yox idi və həm də hər ay doktor bizə öz məvacibindən 25 manat (o vaxt bu, az pul deyildi) göndərirdi. Onu Moskvaya apardıqdan sonra bizim ailəyə də hücumlar başlandı.

N.Nərimanov XX əsrin əvvəllərindən inqilabçı kimi fəaliyyət göstərir. O, həqiqi marksist kimi xalqların, o cümlədən doğma xalqını, azadlığa, istismardan azad olunması üçün bu yolu seçmişdi. Hələ o vaxt o, deyirdi: "Mən hər cür istismara nifrət edirəm. 1904-cü ildə müsəlman zəhmətkeşləri arasında inqilabı iş aparmaq üçün "Hümmət" təşkilatı yaradılmışdır. İlk gündən bu təşkilatın ən fəal üzvlərindən biri N.Nərimanov idi. 1908-ci ildə N.Nərimanov universiteti bitirib Bakıya gəlir və şəhər xəstəxanasında işləməyə başlayır. Nərimanov əsl xalq həkimi idi, buna görə də milliyyətindən asılı olmayaraq zəhmətkeş kütlələr ona "bizim doktor" deyirdi.

1906-cı ildə N.Nərimanov RSFSR Proqramını Azərbaycan dilinə tərcümə etmiş və bu proqramın Azərbaycan və İran zəhmətkeşləri arasında yayır. O istəyirdi ki, onun xalqı və eləcə də müsəlman dünyası zamanın, dövrün oyanışa, tərəqqiyə, qollarındakı zəncirləri qırmaq məqamında qəflət dünyasında mürgüləməsinlər... Burada bir məsələni xüsusi qeyd etmək istəyirəm: N.Nərimanov haqqında danışılanda bir çoxu qeyd edirlər ki, o, həqiqi bolşevik olmuşdur. Ancaq məncə, böyük zəka sahibi olan Nəriman əsl marksist olmuşdur. O, marksizmi, Marksın ictimai-siyasi ideyalarını düzgün anlayır və bu ideyaların həyata keçməsinə çalışırdı.

1906-cı ilin iyunun əvvəllərində Bakıda Azərbaycan müəllimlərin 1-ci qurultayı keçirilir. Qurultayın rəyasət heyətində bir çox məmurlarla bərabər hələ o dövrdə "millət atası" sayılan H.Z.Tağıyev də əyləşmişdi. Qurultayda Azərbaycanda təhsillə bağlı xeyli çıxışlar olunur. Qurultayda o vaxt gənc tələbə olan Nəriman da çıxış edir. Onun çıxışı olduqca odlu-alovlu, inqilabi çıxış idi. Öz çıxışında bu gənc qeyd edir ki, çarizm yerlərdə xalqların dilinə, dininə, mənəviyyatına yuxardan baxır. Gənc tribun qeyd edir ki, necə ola bilər Bakıda gimnaziya və texnikumlarda dərs deyən türk müəllimləri bir-biri ilə öz dillərində danışa bilməzlər. Bu xalqa hörmətsizlikdir. Bu barədə çar cənabların özünə etirazımızı bildirməliyik.

Rəyasət heyətində oturan Hacı Nərimana müraciətlə:

- Ay oğul, fikrinizi deyin, sözüm yoxdur. Ancaq, bir qədər yumşaq şəkildə yazın. Hacının bu sözünə Nəriman çılğın şəkildə:

- Möhtərəm Hacı, biz daha sərt və cəsarətlə hakimiyyətə öz sözümüzü deməliyik. Biz də xalqıq, otələf deyilik.

Nərimanın belə cavabını gözləməyən Hacı acıqla deyir:

- Bir buna bax, mənim pulumla xaricdə oxuyur, ancaq, mənim sözümün qabağında söz deyir.

Nəriman geri çəkilmir. Hacıya üzünü tutub deyir:

- Möhtərəm Hacı, bu gündən etibarən sənin pulun mənə lazım deyil. Mən minnətlə çörək yeyənlərdən deyiləm - bu sözləri deyib, o, qurultayı tərk edir.

Ancaq Azərbaycan müəllimləri çar Nikolaya öz kəskin məktubu yazıb göndərirlər. Məktubun yazılmasında, həm də kəskin etirazla yazılmasında, əlbəttə ki, Nərimanın cəsarəti, üsyankarlığı öz sözünü deyir...

Hər ilin sentyabr ayında H.Z.Tağıyev öz hesabdarı (mühasibi) ilə oturub birlikdə xaricdə təhsil alan tələbələrin siyahısına baxırmışlar. Sonralar Hacının hesabdarı danışırmış ki, mən siyahını bir-bir oxuyur, Hacı diqqətlə dinləyir, təhsilini başa vurmamış tələbələrin yenidən siyahıda saxlanmasını deyirmiş.

Siyahıda N.Nərimanovun adına çatanda hesabdar Hacının üzünə baxır və ürəyində də fikirləşir ki, yəqin ki, kişi, yəni Hacı "yox", "onu poz" deyəcək. Ancaq Hacı Nərimanın adını deyəndə hesabdarın dərıxdığını görüb deyir:

- Nərimanı saxla, - sonra da əlavə edir, - bir qədər dəliqanlıdır. Ancaq sözlərində həqiqət var. Ordakılar bizlərə həqarətlə baxırlar, Nərimanın savadına, qələminə söz ola bilməz. Cəsarəti də xoşuma gəlir. Onu hökmən saxla.

Bu, təbii ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin böyük vətənpərvər ürəyindən xəbər verirdi...

Bu illərdə N.Nərimanov Bakıda və Tiflisdə təkcə yazıçı, dramaturq, publisist, milli əqidəli, ziyalı yox, həm də ictimai mübariz, inqilabçı kimi tanınırdı. Mürtəce qüvvələr onu daban-dabana izləyirdilər. 1909-cu ilin martın 1-də o, inqilabi fəaliyyətinə görə Tiflisdə həbs edilib Metex qalasına salınır, altı ay orada saxlanıldıqdan sonra Həştərxana sürgünə göndərilir. Az vaxt içərisində doktor Nəriman burdakı yerli müsəlmanlar içərisində ən sevilən, hörmət edilən bir şəxs olur. O vaxt Həştərxanda xeyli azərbaycanlı yaşayırdı. Azərbaycanlılar hər bir iş üçün dara düşəndə ona müraciət edirdilər.

N.Nərimanov 1913-cü ildə Kazanda olarkən Novruz bayramı ərəfəsində gəlmə və yerli müsəlmanların toplantısını keçirir. Məclisdəkilərdən biri təklif edir ki, bayramla əlaqədar kasıblara yardım etmək lazımdır. Doktor o dəqiqə dillənir: bu işi saxlamaq olmaz. Elə indi kimin nəyə gücü çatırsa buyurub əlini cibinə salsın və qoysun ortalığa? Doktorun bu sözlərindən sonra məclis üzvləri xeyli pul yığıb verirlər Zeynalabdin Səfərova. Yerli qəzet bu barədə yazırdı ki, Z.Səfərov da həmən pulu şəhərdəki imkansız müsəlmanlara payladı...

Davamı var...

Musa Quluzadə,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının professoru, tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Əməkdar müəllim